

דמות הצדיק ומעמד השכינה ויחסי-הגומלין שביניהם בספר "אזור אליהו" לר' אליהו מפולאב

תקציר

ר' אליהו מפולאב, תלמידו של הרבי מקוצק, דן בספרו "אזור אליהו" בדמותו של הצדיק ובמעמדה של השכינה. המחבר מעמידנו על מטרת הצדיק, שהיא פרסום כבוד שמים, כאשר אישיותו שלו מוצנעת. הצדיק גורם להורדת השפע הרוחני לעולם, אולם משום ששפע זה הוא רוחני, אין הוא מתאים לכל אדם. לפיכך, מי שזוכה בו הם הצדיקים. הכותב מזהה בנקודה זו את השפעת ר' מנחם-מנדל מקוצק, רבו של המחבר, שהטעים את טיפוח-האישיות ועמד על קיום דרישות מוסריות קפדניות. עם זאת, אין הצדיק מתנער מחובתו להתפלל למען צורכי עם ישראל.

המחבר דן במהות השכינה, המחיה כל דבר ומאפשרת את קיומו, אולם קיומה מצוי בהסתר-דבר, המוטל על האדם לגלות, אולם מטבע הדברים ייעוד זה מצריך רמה אישית גבוהה במיוחד, דבר הראוי לצדיקים.

מילות מפתח: צדיק; ירידת הצדיק; אור; קדושה; שכינה; השראת-השכינה; רצוא ושוב; לשם ייחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה

הקדמה

ר' אליהו מפולאב, תלמידו של ר' מנחם-מנדל מקוצק, כתב ספר בשם "אזור אליהו", ולו מוקדש מאמר זה. הספר כולל דרשות לפרשות-השבוע ברוח חסידית, כפי שמקובל בספרות החסידית לדורותיה. במאמר זה נעמוד על רעיונותיו ועל מאפייניו של ספר זה – בתחום מעמדו של הצדיק ומעמדה של השכינה ויחסי-הגומלין שביניהם, כפי שיבואר בהרחבה.

שני נושאים אלו תופסים מקום מרכזי בהגות החסידית לדורותיה, ורוב הכותבים עוסקים בהם. במחשבת-החסידות מצוין גם הקשר שבין שני תחומים אלו. השכינה היא הנוכחות האלוהית, השרויה בעולם התחתון. היא המבטאת את ההשגחה האלוהית בעולמנו, היא המחיה כל דבר בו, ובאמצעותה מושפע לעולמנו שפע של ברכה. אולם שפע זה זקוק להתעוררות מלמטה – באמצעות מעשיו הטובים של האדם. לפי ההשקפה החסידית הצדיק הוא המעורר שפע זה.

יתר על כן, בהיות השכינה שרויה בעולם התחתון, היא, למעשה, שרויה בגלות. על הצדיק מוטל לגאלה מגלות זו ולהחזירה לצור-מחצבתה. נמצא, שהצדיק הוא המקשר בין שני העולמות, ומכאן הקשר שבין שני הנושאים.¹ זאת – ועוד, גאולתה של השכינה היא, לפי הקבלה, העלאתה לצור-מחצבתה. אולם לא כן בחסידות, הסבורה שהעלאת השכינה למקורה השמימי תגרום להתרוקנות עולמנו משכינה. לפיכך מלמדת החסידות, שגאולת-השכינה היא הוצאתה מהעולם, אשר היא נתונה בו, וגילויה בעולם. תפקיד זה מוטל על האדם, שאף הוא, כמו השכינה, שוכן בעולם הזה, אך נשמתו חצובה מגובה-מרומים. אולם מכיוון שלא כל בני האדם מסוגלים למלא ייעוד זה, הרי עיקר התפקיד מוטל על הצדיק, אשר מתעלה מעל הצרכים החומריים ונשמתו מרקיעה שחקים. מכאן, שבמחשבה החסידית קשור מעמדו של הצדיק למקומה של השכינה.

לצורך הכתיבה השתמשנו בספר "אזור אליהו", שיצא לאור על ידי מרכז "זיכרון קדושי פולין", אשדוד תש"ס.

א. מעמדו של הצדיק

במשנתו של ר' אליהו קובע נושא מעמדו של הצדיק ברכה לעצמו, והוא דן בו משתי נקודות מבט:

"כי יקרא קן צפור" (דברים כב 6): "והנה יש מיני צדיקים אשר כל חפצם ומגמתם הוא רק כבוד שמים ואינם משגיחים על טובת עולם הזה לישראל, כמו שמצינו באליהו הנביא ז"ל שעצר טל ומטר בעבור כבוד שמים... ויש מיני צדיקים אשר כל חפצם ומגמתם הוא רק להיטיב לבני ישראל, כמו שמצינו באלישע שעשה כל מיני טובות למלכי ישראל...".²

המחבר מציג בפנינו שני סוגים של צדיקים: יש צדיק, המקדיש את עצמו להרבות כבוד שמים. מטבע הדברים צדיק זה מכונס בתוך עצמו ומתרכז בתחום שבינו לבין הבורא. לעומתו, יש צדיק, שמגמתו להיטיב לעם ישראל. צדיק זה משקיע את מרצו בפעילות עם אנשים בתוך הקהילה.

1. י' תשבי וי' דן, 'חסידות', אנציקלופדיה עברית, יז, עמ' 756-821.

2. אליהו מפולאב, אזור אליהו, עמ' 314.

הצדיק בינו לבין בוראו

המחבר מלמד, שהכל הולך אחר המחשבה, ואם המחשבה חיובית, היא משפיעה לטובה לא רק על בעליה, כי אם על הסביבה כולה:

"מדת הצדיק היא שכל מה שהשי"ת עושה עמו, יודע הוא בבירור שהכל לטוב. וכשאדם יודע זאת בבירור שכן הוא, אז אין עושה עמו השי"ת – רק טובות... הנה על ידי שמכיר האדם שהשי"ת הוא באמת טוב ומיטיב ואין פועל שום רע ח"ו, רק כולו טוב, על ידי זה ממשיך הטובה להתגלות".³

ייעודו של הצדיק הוא פרסום כבוד שמים ותיקון קומת השכינה:

"אמנם הצדיק בוכה ומצער את עצמו תמיד על כבוד שמו יתברך... שהחיוב על הצדיק לפרסם כבודו ית' ברבים ולהכניע ולבזות את עצמו בשביל שיתרבה כבודו ית' בעולם... אם האדם מכניס עצמו לזה אז הבורא ית"ש מלמד את האדם איך שיתקן את קומת השכינה, כי בלעדו ית' אי אפשר להושיע".⁴

רבי כבוד שמים עומד, לדברי הכותב, ביחס הפוך לצמצום כבוד עצמו. אם אדם משתדל בתחום זה, הקב"ה מלמדו איך לתקן את קומת השכינה. תיקון קומת השכינה הוא מושג, הקשור בגלות השכינה ובתפקידו של האדם בגאולתה. היינו, אם האדם, הוא הצדיק, מצמצם בכבוד עצמו ומרבה בכבוד שמים, הרי הוא זוכה לכך שהקב"ה יסייע בידו למלא את ייעודו בעולם.

נושא גלות השכינה, הקשור לצדיק ולתפקידו, נידון בהרחבה בקבלה ובחסידות, והוא קשור לאירועי הבריאה. בשעת הבריאה "צמצם" הבורא את עצמו כדי לאפשר לעולם להיברא בתוך החלל שנוצר. פעולת הצמצום של הא-ל אל מסתרי-עצמו – יש בה משום גלות האלוקות. התהוות העולם היא תהליך, שבמהלכו הוציא אלוקים משפע מהותו את הספירות, ר"ל האורות האלוקיים, שבאמצעותם הוא התגלה לעולם. אולם האור הרב גרם ל"כלים" שהוכנו לקבלתו – להישבר; האורות נתפזרו, וחלקים מהם נפלו למעמקי התהום. "שבירה" זו עומדת ביסוד הגלות, שכן כל ההוויה נמצאת בגלות, ואף השכינה – בגלות. חטאו של אדם הראשון הוסיף עוד "נפילה" של ניצוצות קדושים למעמקי התהום.⁵

מעתה, תפקידו וייעודו של האדם בעולמו, הוא לגאול את השכינה מגלותה ולהעלותה למקורה העליון. השכינה היא חלק א-לוה ממעל, ואותו השרה הבורא בעולם שברא כדי להחיותו.

רעיון זה מבטא ר' זאב מז'יטומיר: "כי כלל זה נקוט בידך ואל יימוט מנגד עיניך אפילו כמעט רגע, שאין שום דבר בעולם שלא יהיה שם התלבשות השכינה... השוכנת בתוכם להחיותם, כי בהעדרה – לאפס ותוהו נחשבו".⁶

3. שם, עמ' מד.

4. שם, עמ' 382.

5. ראו ג' שלום, פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, תרגם י' בן-שלמה, ירושלים תשמ"א, עמ' 269-277.

6. זאב וולף מז'יטומיר, אור המאיר, ירושלים תשנ"ה, ח"ב, עמ' סא. לנושא זה – ראו עוד: ר' אליאור, "יש" ו"אין" – דפוסי יסוד במחשבה החסידית, מ' אורון וע' גולדרייך (עורכים), משואות: מחקרים בספרות הקבלה ובמחשבת ישראל מוקדשים לזכרו של פרופ' אפרים גוטליב ז"ל, ירושלים תשנ"ד, עמ' 53-54; שלום (לעיל הערה 5), עמ' 253-257; ר' שין-אופנהימר, 'למהותו של הצדיק בחסידות: עיונים בתורת הצדיק של ר' אלימלך מליז'נסקי', מולד, יח (תש"ך-תשכ"א), עמ' 365-378; ע' אטקס, "הצדיק": זיקת

האדם, שנברא ברמה של "ותחסרהו מעט מאלוקים" (תהלים ח 6), קיבל את הייעוד לקשר בין העולמות ולקיים עולם, אשר בו השכינה השורה בשפל, בעולם התחתון, מתעלה לדרגה שמימית. השכינה שורה בכל עצם וגוף, שמקורם – בבורא עולם, ובעבורה יש בהם נטייה ושאיפה להתעלות ולהתקרב ליוצרים. משימתו של האדם היא להביא נטיות אלו לידי ביטוי, לקדש את תחומי החולין, וזהו "תיקון קומת השכינה", אשר עליה מדבר המחבר. בנושא תיקון קומת השכינה, המוזכר בדברי המחבר – מן הראוי להעיר, שבמחשבת הקבלה צמצם הקב"ה את עצמו, היינו, סילק את עצמו לצדדים – כדי לפנות מקום לבריאת-העולם, אולם בחסידות מקובל, שהא-ל לא פינה את מקומו, שהרי הוא מצוי בכל מקום גם אחרי הצמצום. ה"צמצום" בחסידות מוסבר אפוא – כהסתר וכיסוי. האור לא הסתלק לצדדים, אלא נשאר במקומו, אולם נתכסה והוסתר. הכיסוי חבוי עד כדי כך, שאנו רואים את הצד הגשמי בלבד, ועל האדם מוטל לחשוף ולגלות את האלוהי השורה בדבר. המחבר מדגיש את תפקידו של האדם, הוא הצדיק, בהעלאת אותם ניצוצות, שנפלו בעת השבירה, ובגאולתם – כחלק מתיקונו של העולם:

"וירק את חניכיו" (בראשית יד 14): "והנה נודע שהמלחמות (=שמטרת המלחמות) וגליות (=והגלויות) הוא לברר ולהוציא הניצוצות קדושות שנתפזרו. ונודע שפיזור הניצוצות נעשו מעוונות בני אדם מחטא הידוע וזהו השביה. וזהו שרמזה לנו תורת הקדש "וישמע אברהם", וישמע – ל' הבנה. אברהם רומז על הצדיק, היינו כשהצדיק מבין שנשבה אחיו, היינו שניצוצותיו נתפזרו, צריך לרזז את עצמו בחילא סגי (=בכוח רב) להוציא בלעם מפייהם ולהשיב את אחיו למצבו הראשון.⁷

הצדיק גורם לירידת שפע משמים, המשפיע על עולמנו, אולם המחבר מטעים, שמדובר על שפע רוחני, ולא גשמי: "לזאת צריך האדם לראות לקבל החסד ברוחניות. כפי שיורד מלמעלה החסד רוחני ולא בהגשמה, כן צריכין לקבל מלמטה גם כן. וזהו ענין צדיק שאינו רוצה בתענוגים להתענג בהרגש גופני, רק תענוגים רוחניים. וזהו ענין דאחיד בשמיא ובארעא, היינו שמקבל השפע כמו שנשפע מלמעלה בלי שום הגשמה... והצדיק שמקבל החסד בארץ ופועל בהחסד רק לדברים רוחניים בחי (=בחינת) שמים, על ידי זה מחבר שמים וארץ".⁸

בדברים אלו מבאר המחבר, איך מתבצע בפועל תפקידו של האדם ב"תיקון קומת השכינה". ראש לכל, הוא צמצום מקסימלי של צרכיו הגשמיים של האדם והתרכזותו בתחום הרוחני בלבד. ברור, שלרמה כזו אין כל אדם יכול להגיע, אלא רק מי שמתרומם לדרגה של "צדיק".

ראשוני-החסידות הטעימו את היותו של הצדיק מסתפק במועט שבמועט בתחום הגשמי:

"והנה הצדיק המשפיע, ברצותו לקבל השפע מלמעלה, צריך להקטין עצמו בהכנעה גדולה, ואחר כך בעת השפעתו לעולם הוא מתפשט עצמו (=מתפשט) ומתרחב להשפיע לכל העולם... וצריך הצדיק להקטין ולהכניע עצמו בעת קבלתו, כמו שנאמר "והחכמה מאין תמצא" (איוב כח 12). פירוש – ממי שהוא בעיניו כאין, בצדיק הזה תימצא חכמה לקבל משם השפע".⁹

הגומלין בין דפוס חברתי למשנה רעיונית, ע' אטקס ואחרים (עורכים), **במעגלי חסידים**, ירושלים תש"ס, עמ' 287-297; י' וויס, 'ראשית צמיחתה של הדרך החסידית', **ציון**, טז (תשי"א), עמ' 105-46.

7. **אזור אליהו** (לעיל הערה 2), עמ' יב.

8. **שם**, עמ' 290.

9. ר' אלימלך מליז'נסקי, **נועם אלימלך**, ירושלים תש"ך, פרשת בא, עמ' לה.

יושם לב להבדל, הקיים בין גישתו של ר' אלימלך לגישת המחבר :

ר' אלימלך מדבר על הצדיק, המקטין את עצמו כדי להביא שפע לעולם, אולם איננו מבחין בין שפע חומרי לרוחני, ואילו המחבר עומד על הבחנה זו ומטעים את היות הצדיק מושך שפע רוחני מלמעלה.

הבדל נוסף: בעוד ר' אלימלך מדבר על הצדיק, המוריד שפע לעולם, מתרכז המחבר בשפע רוחני, היורד על הצדיק בלבד. ייתכן, שאפשר למצוא כאן את עקבות היות ר' אליהו – תלמידו של הרבי מקוצק, שהדגיש את טיפוח-האישיות ואת ההקפדה על האמת והבריחה מכל אונאה עצמית. היכולת ליהנות משפע רוחני בלבד איננה נחלת הכלל, ומיועדת ליחיד-סגולה ברמתו של ה"צדיק" – דבר, העולה מדבריו של המחבר. גם פיתוח הרעיון בדבר מעמדו של הצדיק כשלעצמו, ללא קשר לבני עדתו, הוא, כפי הנראה, תוצאת היות המחבר תלמידו של הרבי מקוצק. בעקבות הסתגרותו של הרבי מקוצק: במשך עשרים שנה – נחלש הקשר בין הרב לתלמידו, וקשריו לבני קהילתו היו מצומצמים. אכן המחבר מדבר על הצדיק כאינדיבידואל, הפועל פעילות כלל-עולמית, ללא זיקה לבני עדתו. כך מוטעם תפקידו ב"תיקון קומת השכינה", בגאולתה ובהעלאת ניצוצות, שנפלו בעת השבירה ונִשְׁבּוּ לבין הקליפות.

הצדיק בינו לבין עם ישראל

תחום אחר של פעילות הצדיק הוא טיפוח קהילתו והדאגה לחברה. כאמור, יש צדיקים, המקדישים לתחום זה את מרב מרצם. המחבר מסביר את החשיבות של ההליכה לצדיק, שכן היענות השמים לתפילת-האדם תלויה במידת דבקותו בה'. אולם אם המתפלל מרוחק מה', הרי הוא איננו בכלל "עמו אנכי בצרה". לכן ראוי לו לפנות לצדיק, שיבקש עליו רחמים:

"כתיב "עמו אנכי בצרה" (תהלים צא 15). וכן אמרו חז"ל: כשאדם מצטער, שכינה – מה אומרת? קלני מראשי, קלני מזרועי...".¹⁰ כשאדם מרחק את עצמו מהבורא ית"ש על ידי מעשיו המכוערים ואינו דבוק להקדושה, אז לא נאמר עליו "עמו אנכי בצרה", משום דהבורא ית"ש אינו עמו כלל משום דאיש כזה הוא נפרד מהבורא ית"ש. העניין בזה, אם הולך אצל הצדיק והצדיק מכניס את עצמו בזה הצער, ממילא הצער נוגע בשכינה הקדושה, כי החכם דבוק בו ית' ושפיר קאמרינן "עמו אנכי בצרה".¹¹

מקור נושא הוא ברמב"ם,¹² המסביר שההשגחה האלוקית שורה על האדם, כאשר מחשבתו דבוקה בבורא ואיננו מסיח דעתו ממנו, ואילו הרעות, הבאות על האדם, עלולות, חלילה, לפגוע בו, כאשר מחשבתו מרוחקת מהקב"ה.

המחבר מבאר את מסירותו של הצדיק למען בני קהילתו:

"וישאלהו האיש לאמר: מה תבקש" (בראשית לו 15): "העניין בזה, הנה הצדיק אשר כל מגמתו לטובת ישראל שהם אחים וְרָעִים, מצער את נפשו עליהם תמיד. זהו העניין הרומז כאן, ששואלים להצדיק מה תבקש, כלומר, מה בקשתך בעולם הזה, ויאמר: "את אחי אנכי מבקש,

10. בבלי, סנהדרין מו ע"א.

11. אזור אליהו (לעיל הערה 2), עמ' 286.

12. מורה נבוכים ג, יז, נא.

הגידה נא לי איפה הם רועים", היאך הם מתפרנסים בגלות... ויאמר האיש, כלומר משיבים להצדיק שכל צער הזה שיש להם בגלות מגיע להם מפני שנסעו מזה, היינו, מבחינת " ואמר ביום ההוא הנה אלוקינו זה" (ישעיהו כה 9), היינו, שיהיה לפיהם הקב"ה בבחינת נוכח. ובאם ח"ו נסעו מזה, לכן מגיע להם הצער הזאת".¹³

בדברים אלו מחזק המחבר את דעתו שהובאה לעיל – בדבר הקשר שבין הדבקות בה' לבין היענות השמים. קשר זה פותר את בעיית הסבל בגלות, שנוצר כתוצאה מריחוקו של עם ישראל מאלוקיו, ועל כך מצר הצדיק צער רב. אולם הצדיק מצטער לא רק בצער הציבור, אלא אף בצערו של היחיד, והוא מוכן לשלם מחיר יקר כדי לסייעו:

"העניין בזה הנה נודע שכל דברי העולם הזה הם אצל הצדיק נמאס מאד, ואיך אפשר שיוכל הצדיק להתחבר (=לחבר) את עצמו אל איש המוני אשר הוא רחוק מאתו מאד. אמנם מפני שרצון הצדיק להעלות את חברו, (הרי הוא) מוכרח להסתיר דרכו ולהעלים את עצמו בכדי שיצמח לחברו טובה על ידי זה".¹⁴

ר' אליהו מציג כאן בפנינו היבט נוסף של קשר הצדיק אל חסידיו. כבר נוכחנו בחשיבות של פניית היחיד אל הצדיק, שסייע לו בתפילתו, אולם מה קורה אצל הצדיק עצמו – בבואו להזדקק לצרכיו של החסיד? איך יוכל הצדיק, שענייני העולם הזה רחוקים ממנו, לְחַבֵּר עצמו אל איש המוני? תשובת המחבר היא, שרצונו של הצדיק לעזור לחסידיו – גובר על מגמתו ושאיפתו להישאר ברמתו האישית.

אולם עד היכן רשאי הצדיק להרשות לעצמו לרדת, ואילו דרכים ינקוט כדי למלא ייעודו:

"והן אמת שהתורה – האור שבה מחזיר את הרשעים למוטב. אך יש רשעים אשר בחייהם קרואים מתים והם בשאול תחתיות ורחוקים מנקודת הקדושה, ואי אפשר להביא בלבותם אור הקדושה בכדי להחזירם למוטב, כמו שאי אפשר להביא נר למקום אויר מגושם וחושך... ולכן באמת צריך המוכיח להיות תקיף בדעתו ולידע בברור גמור שלא יזיק לו זו הירידה שמוריד את עצמו אל הרשע הזה...".¹⁵

בדברים אלו מוצג המתח הפנימי בנפשו של הצדיק, הנאלץ, מחד גיסא, לרדת אל שאול תחתית להעלות משם נשמות נפולות, אך חייב, מאידך גיסא, לשמור על עצמו לבל יפול, חלילה, אף הוא לשם. גדולתו של הצדיק מתבטאת בכך, שהוא מקבל על עצמו סיכון, ואיננו נסוג ממילוי תפקידו, אף-על-פי שהוא כרוך בסבל.

מגבלה אחרת, העומדת בפני הצדיק בבואו להעלות נפשות שנפלו – מחייבת אותו להכיר את שורש נשמתו של אותו אדם, כי רק כך יוכל להתחבר אליו כדי להעלותו:

"הגידה נא לי איפה הם רועים" (בראשית לו 16): "היינו שיש לכל אחד שורש אחר בקדושה ממה שיש בחברו. זה "איפה הם רועים", באיזה איפה, כלומר, באיזה מין קדושה נאחז כל אחד מהם. כי צריך הצדיק לידע שורש כל אחד בכדי להתחבר עמו להעלותו".¹⁶

13. אזור אליהו (לעיל הערה 2), עמ' לה.

14. שם, עמ' 144.

15. שם, עמ' 416.

16. שם, עמ' לה.

וכן מצינו בדברי ר' מנחם-נחום מטשרנוביל: "והנה אינו יכול להעלות רק אותן נשמות שהם קרובים לשרשו"¹⁷.

בנושא זה, שבמרכזו עומד מעמדו של הצדיק ביחס לבני עדתו, מטעים המחבר את אחריותו של הצדיק כלפי הקהילה, ואת חובתו לסייע בידי חבריה להתרומם ממעמדם השפל. מודגש הבדל הדרגה שבין הצדיק הדבק בבוראו, ושואב ממעמד זה את רמתו – לבין העם הפשוט, שעוונותיהם מבדילים ביניהם לבין אלוקיהם.

יתר על כן, אחריות זו היא כל-כך רבה ומחייבת, עד כדי כך שהצדיק מוכן לרדת מרמתו כדי להעלות אנשים, השרויים בשפל-המדרגה. כמוכן, עם-ישראל הכיר במרוצת הדורות חכמים ורבנים, פוסקים והוגים. בכל הדורות חשו מנהיגי-הציבור אחריות כלפי קהילותיהם, אולם מעמד ה"צדיק" כפי שנתמסד בחסידות, הוא חידוש של תנועה זו, אשר השתיתה את זיקת ה"צדיק" לקהילה, על יחס אישי, על הדרכה אישית, ובמיוחד – על אחריות אישית לצורכי בני-קהילתו בחומר וברוח. תופעה זו הייתה אנטיתזה לרבנות הממסדית של התקופה, אשר לפי עדויות רבות, לא תמיד דאגה לצאן מרעיתה, ואף ניצלה את מעמדה לרווחת עצמה.

לסיכום

הצדיק נתפס בחסידות כצינור, האמור להעביר את השפע האלוקי השופע לעולמנו, אולם כדי שיוכל לעשות זאת – עליו להיות צינור נקי, היינו, לוותר על התחום הגשמי שבחיינו, ועל כל טובות ההנאה, שהוא עשוי לקבל מתוקף תפקידו. נדגיש, שמעמד זה גורם למתח פנימי בנפשו, שכן הוא מעוניין, מצד אחד, להתפשט מגשמיותו ולהתעלות התעלות רוחנית, אולם, מצד שני, חובתו הציבורית קושרת אותו לעולם הגשמי. כפל פעילות זה מבטא את הרצוא ושוב באישיותו, את זיקתו לשני העולמות, שהיא מעין ריצה למעלה ושיבה למטה, שכן שאיפתו להתעלות מחייבת התעלות רוחנית, בעוד שחובותיו הציבוריות מושכות כלפי מטה, אל עולם החומר.

החלוקה הבולטת בין שני סוגי פעילות של צדיקים: צדיק, המרוכז בעבודת ה', וכנגדו – צדיק, המרכז את פעילותו בדאגה לעם ישראל – מתאימה לתקופתו של ר' אליהו, ששורשיו נטועים עמוק בתוך התנועה החסידית המקובלת, המוכרת, בת כמה וכמה דורות, רבת-שנים ורבתי-היקף. אין הוא צריך "לבנות" את דמותו ואת מעמדו של הצדיק, כפי שהיה מוטל על דור המייסדים, משום ש"מוסד הצדיקות" בימיו כבר היה מגובש, מוכר ומקובל. תחום פעילות הצדיק בקרב בני קהילתו מפותח אצלו, כיוון שבתקופתו המו חצרות-הצדיקים מהמוני-חסידים, שצבאו על דלתותיהם. המחבר דן בנושאים, הקשורים לפעילותו הציבורית של הצדיק, הידועים לנו מהספרות החסידית שקדמה לו. כיוון שהם מוכרים וידועים, הוא מקצר בעיון בהם, ומתקבל הרושם, שלעתים הוא דן בהם אגב הסבריו על דרכי עבודת ה' של האבות.

לעני"ד נראה, שיש מקום להפנות תשומת-לב להיבט נוסף:

נושא ה"משיחיות", שהעסיק את הספרות החסידית בדור השלישי לקיומה, נעדר אצלו לחלוטין. בדור השלישי, דור תלמידי המגיד ממזריטש, אשר בו הפכה החסידות מתנועה אזוטריית לתנועה המונית רחבת-היקף, אנו מוצאים היגדים בעלי אופי משיחי.

17. מנחם-נחום מטשרנוביל, ספר מאור עינים, ירושלים תשנ"ט, עמ' קעח.

לדוגמה: בספרו של ר' נחום-מנחם מטשרנוביל,¹⁸ אנו מוצאים בכמה מקומות אזכור של משיח: "וזהו עניין ההתאבקות שכתוב בתורה הקדושה "ויאבק איש עמו" (בראשית לב 25), שהוא עבור בניו, הדורות הבאים, עד ביאת משיחנו במהרה בימינו".¹⁹ "ובגלות מצרים נשברה קליפה הקשה כדי שיוכלו לראות (את) האוכל, הגם שנשארו עדין קליפות הדקות עד שיבוא משיחנו במהרה בימינו שיתגלה הפנימיות לגמרי".²⁰ "כי בלתי זאת תהא נדבק בו הזוהמא, ואי אפשר להיות קץ המשיח חס ושלום. ואם אין בו תורה שיסיר ממנו הזוהמא, בעל כורחו צריך הוא לשעבוד, בכדי שיוכל להיות קץ המשיח במהרה בימינו".²¹ "וזהו כל עיקר עבודתנו לתקן ולגמור חלק המשיח השייך לכל אחד כאמור...".²² "על כן צריך כל אחד מישראל להכין חלק בחינת משיח השייך לחלק נשמתו עד שיתוקן ותכונן כל הקומה".²³

הוא הדין בספרו של ר' זאב מזייטומיר:²⁴ "שאי אפשר לפטור מעניין יציאת מצרים אשר בכל דור ודור עד גאולה האחרונה".²⁵ "כי נודע אשר גאולת מצרים הייתה פתח הגאולה, ונוקב והולך עד גאולה אחרונה העיקרית".²⁶

היגדים מסוג זה אינם מצויים בספר "אזור אליהו".

האם יש לכך סיבה?

חוקרים נתנו דעתם על השאלה: ההייתה החסידות בראשית דרכה תנועת גאולה משיחית-לאומית, אם לא.

דעה מקובלת במחקר סבורה, שהחסידות בראשית דרכה אכן הייתה תנועת גאולה, אולם במרוצת-הזמן נשתנתה. החוקר א' מורגנשטרן²⁷ מעמידנו על כך, שעליית יותר מ-300 חסידים בראשותם של ר' מנחם-מנדל מוויטבסק ור' אברהם מקאליסק בשנת תקל"ז (1777) הייתה עליה משיחית. היא נועדה לקדם את פני המשיח, שהיה אמור, לפי חישוביו של המקובל עמנואל-חי ריקי, להגיע באייר תקמ"א. אולם משנכזבה תוחלתם של המצפים לגאולה בתאריך זה, הועם זוהרה של הפעילות המשיחית, שהתמקדה מעתה בדמותו של ה"צדיק".

גם החוקרת מור אלטשולר²⁸ כותבת, שעליית החסידים בשנת תקל"ז לא הייתה מקרית, אלא מתוכננת – כהכנה לקבלת פני המשיח. אולם לאחר פרסום איגרת הבעש"ט בחודשים אב-אלול תקמ"א – התפשט גל של חרמות על החסידים, שמטרתו הייתה לעצור את התפתחותה של החסידות, שנחשדה בעיניהם בנטייה לשבתאות. מסיבה זו נתמתנה הפעילות המשיחית לאומית

18. ספר מאור עינים (לעיל הערה 17).

19. שם, עמ' פו.

20. שם, עמ' קטו.

21. שם, עמ' קלה.

22. שם, עמ' קלא.

23. שם, עמ' רד.

24. אור המאיר (לעיל הערה 6).

25. שם, ח"א, עמ' קכ.

26. שם, ח"א, עמ' רכב. וראו עוד: שם, ח"א, עמ' מא-מב, מט, סז, עד-עה, קד.

27. א' מורגנשטרן, מיסטיקה ומשיחיות: מעליית הרמח"ל עד הגאון מווילנא, ירושלים תשנ"ט, עמ' 180-208.

28. מ' אלטשולר, הסוד המשיחי של החסידות, חיפה תשס"ב, עמ' 142-154.

עד מאוד, ובמקומה התמקדה התנועה החסידית במעמדו של ה"צדיק".²⁹

על כל ההתלבטות הזאת, האופיינית לתקופת ראשית החסידות – לא נמצא דבר בספרו של ר' אליהו. בתקופתו – דור שביעי לחסידות, היה נושא זה רחוק ומרוחק. מעמדו של ה"צדיק" היה איתן, מוכר ומפורסם, והוא שימש כעין "משיח בזעיר-אנפין", לא בהיקף הלאומי, אלא רק בקרב בני קהילתו, כאשר משימתו היא לדאוג לגאולתם האישית של חסידיו, ללא שום יומרות מעבר לכך.

אכן בדיונו בנושא מעמדו של הצדיק – מטעים המחבר את היות הצדיק מבקש רחמים על אחיו, אולם מדגיש גם את הקושי שבבקשת-רחמים על מי שמעשיו מכוערים. זאת – ועוד, הצדיק מבקש את אחיו הסובלים מתלאות הגלות – דבר הגורם לו צער רב. הצדיק בהגותו של ר' אליהו, הוא אפוא דמות של מנהיג, העומד לימין מאמיניו בצרות הגלות, מצר בצערם ומסייע בידם.

ב. מעמדה של השכינה

השראת השכינה

השקפה חסידית שמקורה בבעש"ט – מלמדת, ש"בכל דבר גשמי ישנו כוח האלוקי שהוא אמיתת המציאות והיקום של אותו הדבר... לפי יסוד תורת הבעש"ט, לא רק שהקב"ה הוא האלוקים האחד והיחיד, אלא שהוא גם המציאות האמיתית האחת והיחידה, ומלבדו אין עוד שום דבר. זאת משום שכל קיומו של העולם כולו הוא הכח האלוקי המהווה ומחיה ומקיים אותו בכל רגע ורגע".³⁰

נוכחותו של האלוקים בכל דבר בעולם היא המַתְּיָה אותו, והיא תנאי לקיומה של כל ההווה במציאות. אולם נוכחות זו איננה קיימת בתודעתם של רוב בני האדם, כיון שהיא נסתרת ונעלמת מעיניהם. נמצא, שהנוכחות האלוקית הנסתרת היא המהות האמיתית של היקום, אלא שהיא נסתרת בלבושה הגשמי. על האדם מוטל לחשוף ולגלות מציאות זו ולהוציאה מחבינה, כדי שתאיר על העולם כולו. בכך מעלה האדם את היקום כולו לדרגה גבוהה ומבטל את המחיצות שבין התחום הארצי לתחום השמימי. נושא זה מפותח בהגות החסידית בראשיתה, המדגישה שאם הקב"ה נמצא בכל הבריאה, על אחת כמה וכמה שהיא שורה על האדם: "אך האמת הוא שהבורא ברוך הוא נמצא בכל אחד מישראל ואפילו ברשע היותר גדול ובבעל עבירה היותר גדול חס ושלום".³¹

אולם כדי שהקב"ה ירצה להשרות שכינתו על האדם, עליו להכין את עצמו לכך: "בכדי בעת (=כדי שבזמן) שירצה הא-ל דעות להשרות שכינתו יתברך עליו, יהא מוכן ומזומן ולא יהיה אז פונה אחר ח"ו... שגם הוא יתברך מזומן ומשתוקק שיכין האדם את עצמו אליו יתברך, בכדי שיוכל להשרות עליו שכינתו יתברך, שכוונת הטוב (הוא) להיטיב".³²

ההכנה תיעשה על ידי פינוי הראש מהבלים, המונעים אותו מלהיכנס לקדושה: "הנה נמנו וגמרו

29. ראו מאמרי: י' נבו, 'גאולה לאומית מול גאולה אישית בהגות החסידית בראשית דרכה', שאנן, יב (תשס"ז), עמ' 67-81.

30. שניאור זלמן בן ברוך, מאמרי אדמו"ר הזקן, ח"ב: מועדים ב, ניו יורק תשס"ג, עמ' קכ-קכא.

31. ספר מאור עינים (לעיל הערה 17), עמ' לו.

32. אזור אליהו (לעיל הערה 2), עמ' 186.

כל התנאים והצדיקים והחסידיים, באשר כל זמן שאין האדם פונה (=מפנה) את עצמו מן הבליו ושיטותיו, אי אפשר לו ליקרב להקדושה. אף אם יעשה כל מיני השתדלות... והנה החסרונות אשר הם המונעים לאדם מלבוא אל הקדושה... שאינו רואה השגחת השי"ת, רק נדמה לו שהכל הוא במקרה או בטבע".³³

אולם לא די בכך שהשכינה תשרה בתוך תוכה של פנימיות האדם, אלא עליו לדאוג לכך שהשכינה תתגלה ותפעל גם על איבריו:

"הנה האר"י זללה"ה תיקן לומר קודם הפסוקי דזמרה "לשם יחוד קוב"ה ושכינתיה..." העניין בזה, כי בתוך (ה)פנימיות של כל אחד ואחד מישראל, שוכן בו רצון ה'... אולם עיקר התפילה הוא שיצא רצון הפנימי להתגלות. היינו, לפועל (אולי צ"ל לפעול) על איבריו של אדם. ועל זה נתקן לומר "לשם יחוד קוב"ה ושכינתיה"..." כלומר, שיצא להתגלות על איבריו – הרצון הפנימי הנעלם בתוך תוכו של כל אחד ואחד מישראל".³⁴

הרעיון, שהשכינה שורה בעולם, ובמיוחד – על האדם, ועליו לגלותה – מבואר בבהירות על ידי הרב עדין שטיינזלץ, הכותב:

"העולם כולו מלא אלוקות, מלא ניצוצות אלוקיים, אלא שאין להם דרך להגיע למעלה ולהתחבר עם המקור – היוצר והבורא. תפקיד האדם בעולם הוא לשחרר אותם, להעמיד אותם באופן ובמקום שבו הם יוכלו לחדש את הקשר עם האלוקי. פעולה זו של האדם היא המצווה. המצווה היא, כמו שנוהגים לומר לפני עשייתה: "יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה". השכינה היא האלוקי הנמצא בתוך העולם, בגלות, בתוך החומר הגשמי, בתוך דברים אחרים. "קודשא בריך הוא" הוא ההוויה האלוקית שמעבר לעולם, ותפקיד האדם הוא לבנות את הקשר... לחבר את האור האלוקי שמעבר לעולם עם אור האלוקי שבתוך העולם".³⁵

בכך מודגש מעמדה הדו-ערכי של השכינה, שהיא, מחד גיסא, מציינת את הנוכחות האלוקית בעולם, אולם, מאידך גיסא, נתפסת כבעלת ישות נפרדת ועצמאית. מעמד פרדוקסלי זה נועד על ידי הבורא – לצורך שיתוף האדם במערכת-יחסים זו. גם לאדם יש מעמד דומה, שהרי נשמתו היא חלק א-לוה ממעל, שהבורא נטעה בתוך גוף גשמי בעולמו.

נושא השכינה והשראתה בעולם תפס מקום נכבד ביותר בהגות החסידית בראשית דרכה,³⁶ אולם הראשונים נזקקו בעיקר להיבט הרעיוני-פילוסופי של הנושא, ואילו ר' אליהו מתיכין במידה רבה בהיבט ההתנהגותי-מוסרי הנגזר מרעיון זה, כפי שיובא בדוגמאות הבאות:

"איש או אשה כי יעשו" (במדבר ה 6): "כי עיקר השתדלות האדם בתו"ע (=בתורה ועבודה) הוא בכדי שיתגלה כבודו יתברך בעולם הזה, להכיר הנהגתו יתברך שאין בלתו. ובהיפך, ח"ו על ידי החטאים נסתלק הכרח השגחתו יתברך... וכמאמר חז"ל: בשעה שברא הקב"ה את העולם, נתאווה, שיהא לו דירה בתחתונים, כשם שיש לו דירה בעליונים וכו".³⁷ ובעת שעבר אדם על הצווי, סילק שכינתו לרקיע הא' וכו'... היינו, שגורם החוטא שעל ידי חטאיו תסתלק ח"ו שכינתו

33. שם, עמ' 194, וכן עמ' 200.

34. שם, עמ' 82. לנושא זה – ראו עוד: מ' הלמיש, **הקבלה: בתפילה, בהלכה ובמנהג**, רמת-גן תש"ס, עמ' 45-70.

35. ע' שטיינזלץ, **ביאור תניא: ליקוטי אמרים לה-מד**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 53.

36. לנושא זה – ראו עוד: ר' שץ-אופנהימר, **החסידות כמיסטיקה**, ירושלים תשכ"ח, עמ' 93; י' יעקבסון, **בנתיבי גלויות וגאולות: תורת הגאולה של ר' מרדכי דאטן**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 114.

37. **תחומא**, מהדורת אשכול, בחוקותי ג.

יתברך מעלה מעלה... ועל זה ?דו כל הדוויים, איך שאנוש, טפה סרוחה, יגרום קלקול גדול כזה, שעל ידי מעשיו המכוערים תסתלק קדושתו יתברך למעלה מתחתונים, בלי להכיר (=שיכירו) בעולם הזה (את) גודל חסדו והשגחתו יתברך".³⁸

עוד מדגיש המחבר, "כי כל אדם לפי מעשיו גורם שתשרה עליו השכינה ונתהווה הוא משכן להשכינה".³⁹

דברים אלו מצביעים על כך, שגישתו של המחבר לנושא השראת השכינה – נשתנתה ביחס לראשוני-החסידות: משנתו בנידון דידן משלבת עם ההיבט הרעיוני – גם את ההיבט המוסרי. בעוד שכותבים אחרים דנים בנושא מנקודת-המבט של צורכי השכינה וגאולתה, מטעים ר' אליהו את מעמדו של האדם כגורם מזרז לגאולת-השכינה, או, חלילה, מעכב תהליך זה.⁴⁰

הרעיון, שלפיו שורה השכינה על בני אדם ומסולקת מהם, שנתפתח בקבלה ובחסידות – מקורו כבר במקרא, במצות "ויתד תהיה לך על אזנך" (דברים כג 10-15). מדובר שם על ניקיון המחנה הצבאי, שהשכינה שורה עליו, ועלולה, חלילה, להסתלק ממנו בעקבות אי-שמירה על ניקיון המחנה. הרעיון, המובא מדברי חז"ל בדבר רצונו של הקב"ה, שתהיה לו דירה בתחתונים – עומד ביסוד ההשקפה, שפותחה רבות בחסידות, אשר לפיה, "לית אתר פנוי מיניה". וכי הקב"ה הוא א-ל חי, השוכן בתוך עולמו, מחיה אותו ומפעילו. אולם האדם, שהוא יצור בעל-בחיירה, יכול בבחירתו לחזק נוכחות שמימית זו, או, חלילה, להחלישה, ואף לסלקה ולגרום למצב של הסתרה-פנים.

צער השכינה

המחבר נזקק לנושא זה, שתפס מקום נכבד בהגות החסידית בראשית דרכה:

בנושא זה דן ר' יעקב-יוסף מפולנא, תלמיד הבעש"ט: "שכבר נזכר, שכל תפילות האדם יהיה לתועלת השכינה... ששואלת ומתפללת מדוֹדָה למלאות חסרונה. ומה שנחסר לאדם – הכל הוא בשביל (=בגלל) החיסרון שבשכינה. וצריך האדם להתפלל למלא חסרונה שמה. ובתיקון למעלה, ממילא נמשך למטה... אך הלב יודע מרת נפשו, שאין כל העתים שוות. שאם ח"ו יש לאדם איזה צער גדול, ותפילתו הוא על עצמו, ואין משים על לבו שצער זה הוא בשכינה, יותר היה ראוי להתפלל עליה, כי ממנה פנה ויתד, שהכל בה. או שהוא מתפלל ובתוך כך נזכר שצריך להניח את עצמו ולהתפלל על השכינה, רק שאינו יכול להתאפק על צער עצמו. ואם יאמר שהוא מתפלל על השכינה, ובוחר לב הוא ה', היודע שאין זה אמת, אפשר שח"ו נדחה מכל. ועל כן יתפלל כפשוטו, לפי מה שהאדם הוא במדרגה בעת ההיא, רק שיהיה פיו ולבו שווים, כי דובר שקרים לא יכון וכו'".⁴¹

נראה לי, שבהגותו של ר' אליהו נתמתן נושא זה, והדרישות החמורות, שמצינו אצל ר' יעקב-יוסף מפולנא ור' זאב מזייטומיר, נתמעטו במידה רבה, כפי שמעיד הקטע הבא:

38. אזור אליהו (לעיל הערה 2), עמ' 218.

39. שם, עמ' 302.

40. לנושא זה – ראו עוד: י' וייס, 'חסידות של מיסטיקה וחסידות של אמונה', מ' פייקא' (עורך), מחקרים בחסידות ברסלב, ירושלים תשל"ה, עמ' 88-90; ר' אליאור, תורת אחדות ההפכים, ירושלים תשנ"ג, עמ' 79-89, 90-91.

41. יעקב-יוסף מפולנא, תולדות יעקב-יוסף, קארעץ תק"מ, דף צח ע"ב. וראו גם: אור המאיר (לעיל הערה 6), ח"א, עמ' צח.

"והנה אם האדם מקשר את עצמו לחי העולמים ויודע שבכל צרתם לו צר, ומתמרמר על צער השכינה כביכול, שמצטער בצרת האדם, אז ממילא נעשה הישועה, כי כתיב "לו צר" – בוא"ו, והקרי הוא לא – באל"ף. אבל באמת עבודה גדולה היא שיהיה האדם מתמרמר רק על צער השכינה לבד, ולשכוח (=וישכח) את צערו מכל וכל, ולא יעלה במחשבתו רק כבודו ית' לבד. לכן בודאי מוכרח זה האיש... להיות קדוש כל-כך שלא להרגיש את עצמו כללי".⁴²

בניגוד לחכמי הדור השלישי של החסידות, שדיברו בצורה קטגורית על צער השכינה ועל הצורך להתפלל עבורה – מציג המחבר צער זה בהסתייגות, ובציון העובדה, שזוהי עבודה גדולה ומתאימה רק לאדם קדוש במיוחד. אולי בדורו נושא זה כבר היה מוכר, וכבר נוכחו לדעת, שאי-אפשר לדרוש דרישות מופלגות כל-כך מבני-אדם.

השפע האלוקי השופע על עולמנו

עולמנו זוכה לקבל את השפע האלוקי, באמצעות השכינה, שהיא התחום האלוקי השורה בעולמנו. נושא זה, שהעסיק את המחקר,⁴³ נתן עניין רב לדיון במשנתם של ראשי-החסידות. מדבריהם עולה, שקיימים שלושה גורמים, המקיימים ביניהם קשר-גומלין: עולם עליון, עולם תחתון, אשר בו שורה השכינה, והאדם הממצע ביניהם. העולם התחתון זקוק להשפעה, השופעת עליו מעולמות עליונים. כדי לקבל שפע זה – עליו להיות בעל "כלים" הראויים לקולטו. "כלים" אלו נבנים ונתקנים על-ידי תורה, תפילה ומעשים טובים, והם שמעוררים את השפע האלוקי השופע לעולם.⁴⁴

לנושא זה נזקק גם ר' אליהו, המעמידנו על הרעיון, שהעולמות העליונים זקוקים להתעוררות מלמטה כדי לעורר את השפע לרדת. ההנחה היא, שביכולתו של האדם להשפיע על עצמת השפע היורד לעולם. הווה אומר, יש כאן תנועה דו-סטטית, אשר לפיה העולם העליון משפיע שפע של ברכה על עולמנו – באמצעות השכינה השורה בו, אולם גם שואב ממנו תעצומות-כוח. לפי ההשקפה החסידית, זוהי גם חובת-האדם בעולמו. זיקת-גומלין זו נובעת מעובדת היות נשמת האדם חצובה מכיסא-הכבוד, אולם היא נטועה בגוף גשמי בעולם הגשמי. אם ימשוך האדם שפע טוב לעולמו, הדבר תלוי בהתנהגותו.⁴⁵

כותב על כך המחבר: "העניין בזה נודע שחשקתן של ישראל הוא הקב"ה, כי כל נפש חי מחויב להשתוקק אל שרשו. ואם האדם משתוקק ומתאווה ומצפה ומייחל אליו ית', אז גם הבורא ית"ש כביכול, משתוקק אל האדם מידה במידה. וזהו העניין שאיתערותא דלתתא גורם איתערותא דלעילא. ואם באים השני מיני איתערותא ביחד, מזה בא שמחה וחדווה בכל העולמות".⁴⁶

המחבר מעמידנו על תפקידו של האדם בקבלת השפע ועל אחריותו לכך: "העניין בזה, כי לכל מיני השפעות צריכים כלי לקבל אותה השפעה. ואמרו חז"ל: יותר ממה שהעגל רוצה לינוק,

42. **אזור אליהו** (לעיל הערה 2), עמ' קכ. לנושא זה ראו עוד: מ' פייקאוו, 'החסידות באיספקלריית "תפארת שלמה" לר' שלמה מרדומסק', **גלעד**, יד (תשנ"ה), עמ' לו-נד.

43. ראו: י' תשבי, **משנת הזוהר**, א, ירושלים תש"ט, עמ' רסה-רע; שץ-אופנהימר (לעיל הערה 6), עמ' 373.

44. ראו: **אור המאיר** (לעיל הערה 6), ח"ב, עמ' רנב; שם, ח"א, עמ' ה.

45. ראו: ר' אליאור, **חירות על הלוחות**, תל-אביב תש"ס, עמ' 185.

46. **אזור אליהו** (לעיל הערה 2), עמ' 4.

הפרה רוצה להניק".⁴⁷

אך אם האדם הוא כלי לקבל ההשפעה, היינו, כשגלוי לפניו יתברך, שעל ידי ההשפעה יתוסף באדם קדושה וטהרה, אז משפיע לו הבורא ית' מטובו".⁴⁸

כיוון שעצמת השפע תלויה באדם, ממשיך המחבר לבאר מה הן מגבלות השפע:

"העניין בזה שטבע הטוב דרכו להיטיב, ורצון השי"ת הוא רק להיטיב. אך הגורם מניעת השפע הוא מפני שגלוי לפניו יתברך, באם שישפיע (=שאם ישפיע) טובות להאדם, יגבה לבו, לכן מראה לו השי"ת הסתרת פנים ועל ידי זה ישבר לבו של אדם בקרבו. וכשגלוי לפניו יתברך שלא יזיק לו להאדם השפע, היינו, שלא יבוא לגבהות על ידה, אז משפיע לו כל טוב...".⁴⁹

המחבר מדגיש משנה-הדגשה, שמידת הכעס מעכבת את השפע:

"נודע מכתבי האר"י זללה"ה שאפשר כשיצא מן השמים שפע לאיזה אדם, ואם האדם הזה כועס את עצמו (=כועס) בעת ההיא, (הרי הוא) מונע השפע לבל יבוא אליו ומקלקל הצינורות וכיו"ל".⁵⁰ וכן "כל זמן שנמצא מדת הכעס בלב האדם, אינו יכול להתענג מדברי תורה, כי הכעס מחשיך את אור נשמתו. וכן התאוה מטמטם את לבו".⁵¹

לסיכום

ספרו של ר' אליהו, "אזור אליהו", רצוף נושאים מתחום מחשבת-ישראל: בחירה חופשית, ביטחון והשתדלות, השגחה אלוקית, השראת-השכינה, עבודה בגשמיות, חשיבותה של התפילה ועוד. הרבה פחות מודגשים נושאים "חסידיים" מובהקים, שהעסיקו את הספרות החסידית בראשית דרכה – כמו ההתמודדות עם מחשבות זרות, העלאת-ניצוצות, מידת הדבקות וכיו"ב.

גם הנושאים ה"חסידיים" הנידונים בספר נושאים במידה מסוימת אופי של עיון מוסרי:

בהשוואה לספרים: **נועם אלימלך** – לר' אלימלך מליז'נסק, **אור המאיר** – לר' זאב מזיטומיר, **ספר מאור עינים** – לר' מנחם-נחום מטשרנוביל, בני הדור השלישי לחסידות, הדנים בנושאים ה"חסידיים" בעמקות רעיונית, הרי ספרו של ר' אליהו, בן הדור השביעי לחסידות, נושא אופי קל יותר, פחות מעמיק וכתוב במגמה חינוכית. היינו, את מקום העיון הרעיוני תופסת המגמה החינוכית-מוסרית, אשר, כנראה, יש לייחסה לעובדת היות המחבר תלמיד בית-המדרש הקוצקאי. הדעת נותנת, שבדורם של בני הדור השלישי, כאשר החסידות הפכה לתנועה המונית, היה צורך לצקת תוכן רעיוני למסגרות ההולכות ונבנות. על כך שקדו חכמי אותו דור. בתקופתו של ר' אליהו – ארבעה דורות לאחר מכן – הייתה כבר התנועה החסידית עובדה קיימת ומוכרת, על חצרותיה, על צדיקיה ועל תכניה הרעיוניים. לפיכך, אין המחבר נזקק לאותם נושאים על פי דרך הכתיבה של הראשונים, הנושאת אופי של חיפוש רעיוני. אין הוא צריך לבנות את דמותו

47. בבלי, פסחים ק"ב ע"א.

48. **אזור אליהו** (לעיל הערה 2), עמ' לב.

49. שם, עמ' 78.

50. שם, עמ' 134.

51. שם, עמ' קמג.

ואת מעמדו של הצדיק, ואף לא לגבש רעיונות חסידיים ולבססם ביסוס רעיוני.

כתלמידו של ר' מנחם-מנדל מקוצק, אשר תר אחר חסידות, התובעת מתח נפשי ומחשבתי ואיננה מתבססת על מופתים ועל יחוס-אבות, כפי שהיה מקובל בדורו, הוא מוצא לנכון לכתוב על אותם נושאים, שכבר נידונו בעבר, אבל ללא המטען כבד-האחריות, שהיה מוטל על כתבי הראשונים. נראה, שהוא מסתמך על כך שהנושאים נידונו כבר על ידי קודמיו. מסיבה זו, זיכה אותנו ר' אליהו בספר חסידי, המגיש את הנושאים, אמנם בפחות עמקות, אבל ביתר בהירות, ובמיוחד "מתרגם" את העיון הרעיוני לדרישות מציאותיות של חיי יום-יום.

נראה לנו, כי העיון בספר "אזור אליהו", מזקיקנו לנושא נוסף: זיקת המחבר, תלמידו של הרבי מקוצק, לרבו, האיש רב-הפנים, אשר קווי-אישיותו נשארו עלומים מאתנו עד היום.

לשם כך עלינו להקדים כמה דברי הסבר:

בבית-מדרשו של החוזה מלובלין – תלמידו של ר' אלימלך מליז'נסק – ניסו ליישם את דרכו של החוזה בעבודת-ה', שהיא דרך ההתלהבות והדבקות עד כלות-הנפש, אולם תוך הקפדה על קיום ההלכות, ואפילו – על מנהג קל שבקלים. היהודי הקדוש, שרצה לשכלל את דרך עבודת ה' של רבו, החוזה מלובלין, הקים בית-מדרש בפשיסחא. את דרכו המשיך ר' שמחה-בוניס מפשיסחא, אשר ר' מנחם-מנדל מקוצק היה תלמידו, ממשיך דרכו ומשכללה. ר' מנחם-מנדל מקוצק התכוון להקים עדה של חסידים, שכל עיסוקם ומעיינם – בחסידות, אשר כל אחד ואחד מהם יקדיש את עצמו לשם ה', יבטל את כל הוויות העולם ואף לא יחזיק טובה לעצמו על קיום מצווה, על לימוד-תורה, או על עיסוק בכוונות. אולם חסידות קוצק, שהייתה קיצונית בדרישותיה לאמונה מוחלטת בהשגחה פרטית ולעבודת ה' תוך הזנחת העולם הזה, הקימה על עצמה מתנגדים. חסידות זו חוותה משבר קשה, כאשר רבה הנערץ – הרבי מקוצק, הסתגר בחדרו במשך עשרים שנה והטיל את אימתו על חסידיו. מטבע הדברים, היינו מצפים למצוא בספרו של תלמידו – הדים למשבר זה, הן באמצעות אזכורו והן בהצגת דברי תורתו. אולם במציאות איננו מוצאים שום דבר בתחום זה. משנתו של המחבר ר' אליהו סדורה, ברורה ורהוטה. דבר זה מוכיח את היותו איש-המעלה, אשר השכיל להתגבר על המשבר ולהופכו למנוף להתקדמות.